

A ppendice documental

ANTÓN FRAGUAS FRAGUAS

DO FOLK-LORE DE ARMESES-LISTANCO

(SEPARATA DO NÚMERO 96 DO BOLETÍN NOS)

1931.—NÓS, Publicacións Galegas e Imprenta. Hortas, 20.—Santiago

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano XIII

Ourense 15 de Nadal do 1931

Núm. 96

Do folk-lore de Armeses – Listanco

Nós, Ourense, 15 de Nadal de 1931, núm. 96

(Tamén se publicou en separata)

Trátase da quinta publicación de Antón Fraguas Fraguas, como asinaba daquela, xa que a partir da Guerra Civil decantouse por Antonio, xustificando o cambio en que el festexaba a onomástica o 13 de xuño, día de Santo Antonio de Padua ou de Lisboa, e non o 17 de xaneiro, o de Santo Antón Abade.

As anteriores son: un artigo que saíu no periódico *A Nosa Terra*, “Unha serán na catedral” (1929); un traballo de investigación en colaboración con F. López Cuevillas e María P. Lorenzana, “Mámoas do Saviñao” (1930); “O Entroido nas terras do sul de Cotobade” (1930); “O culto ós mortos” (1931) e xa “Do folk-lore de Armeses - Listanco” (1931).

A razón de que dedique un estudo a este lugar era porque en Listanco nacera a nai, Teresa Fraguas Vázquez, e os informantes, como constan no mesmo, foron unha tía e varios curmáns: Felisa Fraguas e os irmáns Serxio, Luisa, Xesusa e Xosé Fraguas. A estadía da familia Fraguas en Armeses comeza cando Miguel Fraguas García (Loureiro de Cotobade, 1830 - Listanco, 1909), de oficio canteiro ambulante, vai traballar a este lugar e coñece a María Carmen Vázquez Gómez (Listanco, 1837 - 1913), coa que casa o 17 de xaneiro de 1873.

Nunca deixou de relacionarse coa familia ourensá. Contaba que de neno ía coa nai e que baixaban a pé á estrada xeral para coller o “carramoto” que facía

o traxecto entre Pontevedra e Ourense. Xa de mozo aproveitou para recadar a nomenclatura do muíño, varias lendas, así como tamén trabalinguas e un cancionero de 49 cantigas.

Cando redacta o artigo ten 26 anos, rematara a licenciatura de Filosofía e Letras, cumprira o servizo militar, era socio activo do *Seminario de Estudos Galegos* e contaba con catro publicacións. Para os parentes xa era unha persoa importante: o primeiro da familia que cursara estudos universitarios.

Estivo máis veces na terra da súa nai pero, sen dúbida, a máis sonada de todas debeu ser cando xunto con Castelao, Otero Pedrayo, Leuter González e Víctor Casas deron en Maside un mitin a prol do Partido Galeguista e da Autonomía de Galicia, o 7 de maio de 1932.

Por último, cómpre advertir que as ilustracións non son súas, senón dun insigne ourensán co que mantería unha fraternal amizade dende os anos de estudantes en Compostela ata o pasamento: *Os dibuxos que ilustran iste traballo debémolos ó noso querido amigo X. Lourenzo.*

Clodio González Pérez

DO FOLK-LORE DE ARMESES-LISTANCO

ANTÓN FRAGUAS FRAGUAS.

TENDO recollido unhas cantas notas de folklore na freguesía de Armeses, dámolos á publicidade coa esperanza de amprialas en novas xeiras que fagamos á istas terras. Hoxe abranguemos somentes a parte de Listanco. (1).

O MUIÑO

Coas augas do regueiro que baixan pol-o outeiro do Neo, moen os muiños de Listanco, que dan fariña d'abondo. Eiquí o muiño non

FIG. 1

ten a importancia de outras partes de Galicia, porque as xentes non comen pan de broa, máis que nos comenzos da anada; a laboura da terra encamiñase á procura do viño e van debecendo os eidos de millo, quedando reducidos á cativas leiras de lentura nos agros do Areal e outras, espaxadas entre as viñas, que zugan os mellores terróns. A xente prefere mercar o pan a cotío o coller viño d'abondo. Non embargantes, os muiños moen todo o ano, ben que no vrán

somentes con unha roda pol-a cativeza de augas.

Cada muiñeiro dispón do seu muiño, cobrando maquia (en corenta libras, duas) á cantos van moer. O que precisa moer leva o gran ó muiño e vai logo buscar a fariña.

No inverno hai máis abundamento de gran, pero como teñen máis auga poden moel-as dúas rodas.

Todal-as labours que require o muiño fican á cárrego do muiñeiro, cuidando de non ter que arranxar as dúas rodas ó mesmo tempo, pra asín dar afeito a cantos leven gran ó muiño, inda que os arranxos sexan de pouco tempo. Pra erguer as rodas empregan o burro (Fig. 8); por meio do cal afastan a moa do pé, podendo repicar as pedras e encaixar o segurellal (Fig. 3 e 4).

O chan do muiño fica dividido en dúas partes: unha terreira, con pedras que fan de sentadoiro e ás vegadas de pousafoles, maormente onde non hai poios de táboas ou ucha pra gardar os sacos de grán, que agardan vez; a outra parte, chamada *farneiro*, adicase ás rodas, sendo a máis importante do muiño.

O grán bótase na *moxéga* (Fig. 2), graduando a caída por meio do *croto* e o *tarabelo*. Os muiños que espaxan moito a fariña precisan *bombo* (Fig. 3) nas beiras da moa e do pé, xuntando así o muido por unha canle que vai dar á caixa. Pra parar o muiño pode facerse baixando a moa por meio do *aliviadoiro* (Fig. 5), ou ben apretando a chave da auga, que baixa pol-o cubo, saíndo na *saleira* (Fig. 9), i-entía pra o rodicio, emprimíndolle o movemento. O rodicio encaixa na moa por meio da segurella (Figura 4) e fai os movementos máis lixeiros

(1) Foron os nosos informadores Felisa Fraguas e os irmáns Luisa, Xesusa, Serxio e Xosé Fraguas.

Canto máis novo e aguzado fique o *aguillón* (Figura 10). (1)

CRENCIAS ENCOL DAS BRUXAS

Recollemos en Listanco algunhas notas curiosas sobor das bruxas. As xentes dan como segura a existencia das meigas e relatan os seus feitos como cousa de todos coñecida. Atravesan os camiños, e viaxan pol-o aire alomeando en tres ringleiras, procurando atopar alguén que non crêndo na súa forza teña de acompañalas e facer can-

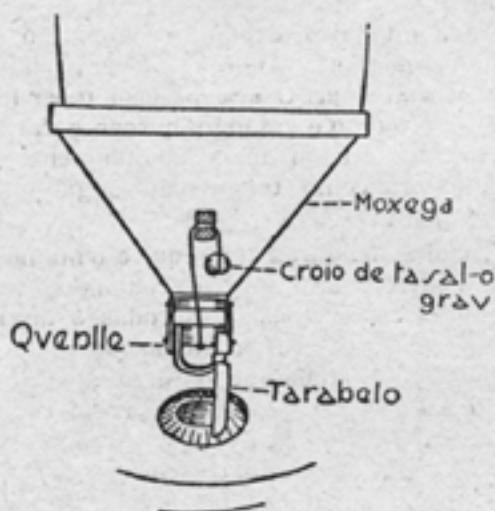

FIG. 2

tas cousas se lle antoxen sin que endexamáis poidan abrigoar os vieiros que levaron nin que forzas os arrumbaron de unha banda pra outra.

Asin contan que unha noite fan tres amigos por un camiño e ouviron uns berros que non sabían por que banda cadraban. Decátáronse de que o feito era das bruxas e marcharon calados un bó anaco de camiño, deica que os berros non foron ouvidos. Cando xa tiñan bó de chegar ás súas casas, un asubiou, e no intre as bruxas erguérono e levárono á un campo, alí preguntáronlle por onde quería camiñar aquela noite xa que tiña

de seguir os seus mandados, e tiña dous vieiros: a terra e o aire. O home escolleu ir pol-o aire e levárono ó Miño, e alí o tiveron toda a noite no meio do río. De mañan cedo trouxérono perto da casa deixandoo no adro de unha eirexa.

Nas perdas xúntanse as bruxas e percuran que non atopen o perdido, tranguelando ás beiras do camiño pra que teñan medo e dúbiden de seguir adiante deica chegar ó lugar do achádego. Un traballador viña de terras de fora e traguía as cousas n-un saco. Cando chegou á casa atopou o saco de menós e saíron na súa percura. Ás bandas da estrada fan tocando triquiñolas e azuzando como se levaran unha besta. O traballador encargou que non tiveran medo que senón estaban perdidos pois fan as bruxas á súa beira. Chegaron á Barbantes e atoparon o saco, estoncias deixaron de ouvir as triquiñolas e o azuzamento, tornando tranquilos pra casa.

Non son somentes os camiños lugares de acougo pras meigas cando se meten con algún que non pode ceibarse da súa carga, entran na casa e alí fan arrenegar de todo deica conseguir afastalas da casa por meio de cousas benzoadas. Un home atopou as meigas no camiño e despois de moitos golpes entrou na casa. Canso e magoado botouse no leito e as meigas zoupárono no chán. Así ficou algún tempo porfiando por acougar no leito sin conseguilo, deica que lle puxeron un resario benzoado, entón as meigas fuxiron e quedou tranquilo no leito.

En coase total as persoas que por eiquí falan das bruxas óllase un certo medo ós feitos inquadantes da fada e do engano, pra escorrentalas lembran á San Silvestre e con iso tén a seguridade de non atopar na camiñata ninguén que poida penduralos nas pontas dos castiñeiros e das carballas ou arrastralos pol-os toxociraes en dreitura de Sevilla.

Hai quén ten visto as bruxas pol-o día, queimando os toxos, n-un eido que hai perto das casas, e beilando ó redor do lume. Cando fan chamar pol-o dono ollaban que non ardera nin n-aquel eido, nin nos dos veciños.

Atopámonos eiquí na presenza de unha das tan características xuntanzas das bru-

(1) Os dibñeseos que ilustran iste traballo débémolos o noso querido amigo X. Lourenzo.

NÓS

xas, festa que preside o demo a quen elas se entregan pra ficar en posesión da sabencia.

O ROUBO DO MUIÑO

Un home precisaba fariña pra atender as angueiras da súa casa e foina roubar á un muiño deixando a seguinte lénda:

No muiño do vento entrei
a fame non ten lei,
ferrado e medio roubei,
así que lle veña o novo
xa aquí llo volverei.

O dono do muiño perdonou o roubo, pero non sabendo tal cousa foi á levalo e botouno nun fol cuia pelica era o demo. Cando chegou ó muiño e ía pousar, o demo, dixo:

Póusame a modiño
vai buscar o pelico
que quedou a porta do muiño.

A ESMOLA DO SAN BIEITO

Unha muller tiña unha *espulla* moi grande n-unha man e ofreceuse de dar dúas pesetas a San Bieito como iste santo sandara a súa doencia. Xa ía bo de sandar e un día levoulle as dúas pesetas como esmola que ofrecera. O santo milagreiro sandoulle a *espulla* sen outras meiciñas.

Un día a muller estivo falando con unha veciña e decía.

— No os santos tamén son ben intresados. Eu ofrecínlle dúas pesetas á San Bieito e deica que llas dei non me sandou a *espulla*.

Cando foi pra cama volvera a *espulla* ó mesmo sitio e debaixo da almofada atopou as dúas pesetas. Da *espulla* saleulle un *caucer* e a muller morreu.

A ENTRADA NO CEO

Fai anos morreu un home e foi petar ás portas do outro mundo. Chegou ó inferno e non lle deron paso, chegou ó purgadoiro e tampouco lle deron entrada. Canso de camiñar foi bater ás portas de Ceo e abriron a

porta. Un home de barbas mirou un grande libro.

— Pra entrar tés que vir á cabalo.

Marchou en dreitura á terra e no camiño atopou o crego da parroquia que ía pra o ceo; saudáronse e o crego perguntoulle porque tornaba á terra.

— Pois mire, vou buscar un cabalo, porque no Ceo non deixan entrar sin ir á cabalo.

— Moi ben, volvete, xa fica arranzado. Ó chegar a porta do Ceo tí poste a cabalo de min i-entramos.

Chegaron ás portas do ceo e abriron axiña. O home de barbas fitouno e dixo:

— O cabaleiro pode pasar, o cabalo que quede fora.

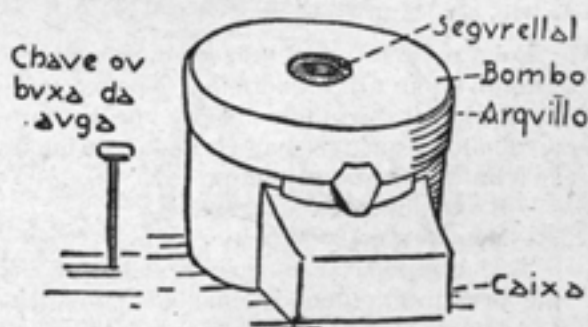

FIG. 3

O HABITO DO MORTO

Unha noite ía un mozo por un camiño e atopou un pantasma diante cuberto con longo hábito que lle pregou llo rompese. Arredouse despois de algunha porfía e a noite seguinte tornou á atopalo na encrucillada, tampouco quixo racharillo e cando foi de terceira vez camiñaba con uns escapularios e unha estola que lle dera o abade. Chegou xunto do pantasma e fixo un circo meténdose no meio de xeito que non quedaba ren do seu corpo fora. O pantasma pregoulle que lle rachase o hábito por diante, pro o mozo rachoullo por detrás porque de racharillo por diante ía pra o inferno co morto.

DOÑA MARIQUITA

Morreu unha muller, e levou consigo o segredo dos aforros d'un irmán. Ós poucos días de morrer unha soma acompañaba o irmán da morta dándolle *grima* o mirar pra ela. Non desaparecendo a soma un tío crego, díxolle fose requerir á súa irmá que quizáis fora ela quen viña acompañalo á iste mundo.

FIGS. 4, 5, 6 e 7

Pol-a noite levou os brazos en crus e foi ó Campo Santo pra requerirle. Ó pouco tempo de chegar ouviu uns pasos e viu un bando de almas que pasaban rezando. Arrimouse á unha beira e preguntou.

—E vén ahí Doña Margarita?

—Non, ven máis detrás.

Tornaron á pasar outros e fíxolle a mesma pregunta, outendo somellante resposta. Despois de pasar moitos bandos chegou Doña Mariquita falándolle d'iste xeito.

— Os cartos están na trabe. Eu estou no Inferno e non podoo ver a cara á Noso Señor, pero dílle ó señor tío que como non deixe de marmular e non cambie de vida ten aquí unha cama agardando por él. (1).

O irmán marchou e morreu ós tres meses, pero n-iste tempo ninguén ollou a soma que aparecía denantes.

TRABALÍNGOAS

Teño unha capa
golrada, bolrada
e repica tallada

(1) É ben coñecida en toda Galicia a cantiga que fai referencia á somellante dito:

Marmula marmulador
marmula de min e de outro
no inferno hai unha cama
para descansar un pouco.

quen a golrou e bolrou
e repica tallou
non-a supo golrar e bolrar
e repica tallar;
vou chamar o bolrador golrador
que ma veña golrar e bolrar
e repica tallar millor.

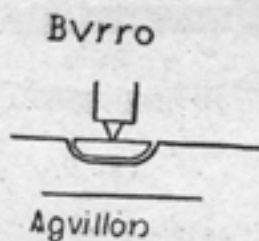
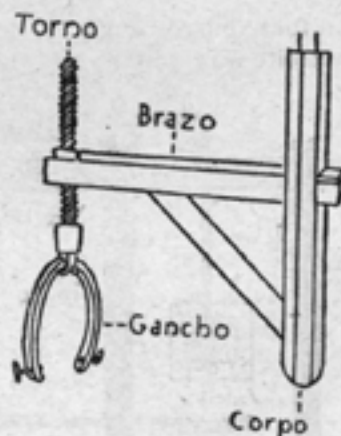
Teño unha ovella
pella, mella,
peluda pelada
e pol-o seu lombo
arrepempenicada
pareu os seus fillos
pelios, melios,
peludos pelados
pol-o seu nome
arrepempenicados.

CANCIOEIRO

- 1 A auga ven de tras do monte
o sol ven de tras da serra;
todol-os males do mundo
o home os trouxo á terra.
- 2 Adiós sagrado cruceiro
campiño da miña terra,
anda de noite á ruada
o lado da miña prenda.
- 3 Anda tí cara lavada,
cara de leite mazado
levache á teu pai á forza
nunha burriña sin rabo.
- 4 Anda tí cara lavada,
cara de sardiña quente,
o día que tu naceches
naceo toda a mala xente
- 5 Anda tí cara lavada
cara de sardiña fría
o día que tí naceches
naceo toda a p.....
- 6 Anda tí cara lavada,
cara de tuturulú,
que mataches a teu pai
c'unha dentada no cú.

NÓS

- 7 Anda tí cara lavada,
cara de corno candil,
pareces o meu marráu
cando foza no cubil.
- 8 Antonio, meu lindo Antonio,
Antonio, meu lindo Antón;
ese mal non ten remedio
padeza o meu corazón.
- 9 Antonio, meu lindo Antonio
Antonio meu corazón,
tú te queixas, eu me queixo
quen dos dous terá razón?
- 10 A pitíña choca, choca
é por que ten que chocar;
a filla do labrador
tamén se quere casar.
- 11 As mocíñas de Listanco
encargaron un pandeiro,
unhas á medio raal
outras á raal inteiro.
- 12 Às mocíñas de Listanco
por ser as mais verdadeiras;
deixemoslle a roupa vella
pra vender ás farrapeiras.
- 13 As mocíñas do Viñau,
pra que leven que contar,
cinco milleiros de pulgas
tén vagar de as rañar.
- 14 A túa airelosa cintura
fina como o meu canizo,
e na cima Santo Dios,
adiós montes do feitizo.
- 15 Cala burra, cala burra
xa estou farto de te oír,
cantos burros van ós toxos
tamén tí podías ir.
- 16 Cando pasei por Soutelo
os meus ollos eran fontes
adiós montes de Soutelo
adiós Soutelo de Montes.
- 17 Cantiguiñas deshonestas
ou as cantarei ou non,
que mas dou de penitencia
o cura na confesión
- 18 Canta moucho, canta moucho
arredor dése penedo;
anque rebougues os ollos
eu ter non che teño medo
- 19 Cántigas eu sei un cento
se as quixera cantar,
quedoume o libro na casa
e non as podó estudar.
- 20 Ciudá linda de Chaves
feira de vender os mollos,
non hai cousa mais alegre
que o brillo dos teus ollos.

Figs. 8 e 10

- 21 Con licencia entra o Santo
o seu papo ven encher,
onde hai cen galos de fame
a que pitos ven encher.
- 22 Costureiriña bonita
dame unha agulla de prata
para quitar unha espiña
do corazón que me mata.
- 23 Da banda d'alá do río
do río d'aquela banda
hai unha costureiriña
moitos recordos me manda.

- 24 Dichesme duas navallas
en señal do teu amor,
metinas nunha gaveta
cobrironse de balor
- 25 Esta noite vai chover
que está o tempo nublado;
andan as pitiñas chocas
señal de tempo trocado.
- 26 En nome de Deus comenzo
Patre, Fillo e Espírito Santo,
esa sea a primeira cántiga
que neste auditorio canto.
- 27 Fun á fonte buscar auga
encontreite no camiño

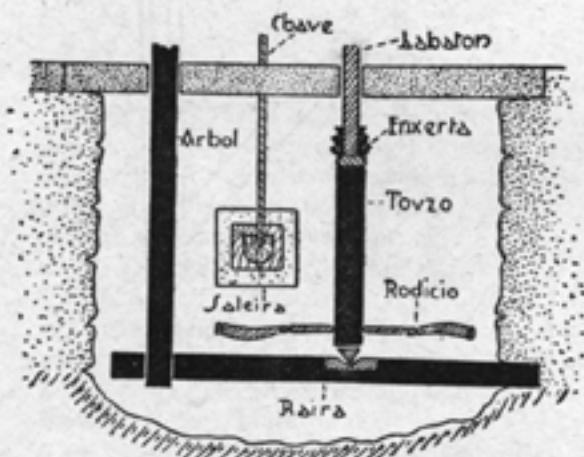

FIG. 9

ó ouvir as tuas falas
rompéuseme o cantaríño.

- 28 Miña nai matou unha ovella
nin-a tentou, nin-a deixou de tentar
se non dou unha arroba de sebo
pouco lle había faltar.
- 29 Na cima do teu tellado
nacen un pé d-alecrín;
e por eso acredito
que foi obra de Xaquín.
- 30 Namorados falar baixo
que as paredes ten oídos;
os amores máis secretos
son eses os mais sabidos.
- 31 O pandeiro está feito
quen nol-o ha de tocar,
a Luisiña tendeira
que é a gala do lugar.
- 32 O piollo está doente
á púlga doille a barriga
e o ladrón do coscobello
ten a espiñela caída.
- 33 O rodo da miña saia
foi José quen mo queimou
co marrulo do cigarro
cando conmigo beilou.
- 34 Oxe é feira en San Mateu
se tu sabes mais que Dios
mais que o demo seino eu
- 35 Pasei pol-a tua porta
asenxei por un puntón;
mireiche pulgas de cuarta
piollos de quarterón.
- 36 Se eu soubera que tí viñas
alivio dos meus pesares
tería a casa barrida
acatifada de clavos.
- 37 Se querés o desafío
ide xunto da Lagoa,
tamén o *Pitelo* foi
pra se afogar cunha sogá.
- 38 Se querés o desafío
pol-a punta do *cesár* (1)
o *Pitelo* e a *Pitela*
quixeronse descasar.
- 39 Se querés o desafío
se querés desafiar,
inda teño un saco cheo
outro por escómenzar.
- 40 Se tu viras o que eu vín
habías de estremecer,
unha formiga sin rabo
que me quería morder.
- 41 Subín por un adreal
e baixei por un cordón

(1). A verba *cesár* non ten ningún outro ouxeto que buscar a rima pra o derradeiro verso.

NÓS

- enchinche a boca de m.,,
tapaiche cun c.....
- 42 Tes a nariz pequeniña
e na punta arrebizada,
quer decir que tes mal xenio
ou amor arrebatado.
- 43 Teño unha albardiña feita
feita de palla triga
para poñer á ese burro
nas amatas da barriga.
- 44 Teño unha albardiña feita
feita de palla pallón,
pra lle poñer a ese burro
nas amatas do riñón.
- 45 Teño unha albardiña feita
feita de mil perindengues,
para poñerlle á ese burro
que regaña moito os dentes.
- 46 Teño unha herba no prado
rebenta por catro esquinas.
tamén tí has rebentar
por decir tantas mentiras.
- 47 Teño unha herba no prado
que rebenta pol-o pé,
tamén tu vas rebentar
por dccir o que non é.
- 48 Tírate d'esa ventana
chocolate por lavar;
tírate d'esa ventana
non me veñas a tentar.
- 49 Vai á m.... vai á m....
vai á m.... á Lagoa
que a ten o señor cura
gardadiña nunha ola,